

неча фоиз учиб чиқишини аниқлаш учун йиғилган ғумбакларни 1 см. ли, 2 см. ли, 3 см. ли, 4 см. ли, 5 см. ли, тупроқ остига 3 тадан вариантда банкаларга жойлаштирилади. Ғумбакларни банкага жойлаштиришда унаби майдончасидан энтомологик элакларда элаб олинган тупроқдан фойдаланилди.

Аввал ҳар бир банкага 10 см. ли қалинликда юза қисми текислаб тупроқ солинди ва текисланган юзага биртекис қилиб ғумбаклар жойлаштирилди. Таҷриба вариантларидаги кузатувларимизга кўра, 1 вариантда 25,0 дона ғумбакдан 20,3 дона капалак учиб чиққанлиги (81,2%) кузатилди, 2 таҷриба вариантимида 16,5 дона ғумбакдан 9,2 дона капалак учиб

чиққанлиги (56,7%) кузатилган бўлса, 3 вариантимида 8,2 дона ғумбакдан 4,4 дона капалак учиб чиққанлиги (53,6) кузатувларимиз давомида аниқланди.

Тадақиқотлар давомида 1 вариантимида 4,7 дона ғумбакдан капалак учиб чиқмаган (18,8%) бўлса, 2 вариантимида 7,3 дона (44,2%), 3 вариантимида эса учиб чиқмаган капалаклар сони 3,8 донани (46,3%) ташкил қилди.

Олиб борилган тадақиқот натижаларидан хулоса шуки, унаби пашшаси тупроқнинг 2-3 см чуқурлигида қишлаб қолади. Баҳорда май ойининг учи декадасидан бошлаб, қишловдан чиқиб бошлайди.

АДАБИЁТЛАР:

1. Ахмедов, Э.Т.Бердиев Чиллонжйида – истиқболли шифобахш ўсимлик. Тошкент-2017 й. 4-б.
2. Айрапетов А.Г. Унабиева муҳа–вредител плодов унаби в АЗССР. //Бюллетен по культурам сухих субтропиков. Баку, 1940, №5. Б-32-37
3. Косова В.В., И.Я.Поляков Прогноз паявление и учёт вредителей и болезней сельскохозяйственных культур. М.: Издательство. 1958 йил. 6-631
4. Халмирзаева Л. Б. “Самарқанд вилояти шароитида унаби кўчатини этиштириш технологиясини такомиллаштириш” диссертацияси. 2019 й. 76-77 бет.
5. Хўжаев Ш.Т., Холмуродов Э. Энтомология, қишлоқ ҳўжалиги экинларини ҳимоя қилиш ва агротоксикология асослари. Тошкент-2009 й. 273-314-б.
6. Siwei Guo, Xuezheng Ge, Ya Zou, Yuting Zhou, Tao Wang and Shixiang Zong. Projecting the Potential Global Distribution of *Carpomya vesuviana* (Diptera: Tephritidae), Considering Climate Change and Irrigation Patterns. Forests 2019.
7. Yao, Y.X.; Zhao, W.X.; Huai, W.X. Discussion on exotic pests, *Carpomya vesuviana* and its prevention and treatment technology. In Proceedings of the National Conference on Biological Invasion, Hai Kou, China, 15–18 November 2010; p. 366.
8. Lakra, R.; Singh, Z. Oviposition behaviour of ber fruitfly, *Carpomyia vesuviana* Costa and relationship between its incidence and ruggedness in fruits in Haryana. Indian J. Entomol. 1983, 45, 48–59.
9. Azam, K.M.; Alansari, M.S.A.; Alraeesi, A.A. Fruit flies of Oman with a new record of *Carpomya vasuviana* Costa (Diptera: Tephritidae). Res. Crops 2004, 2, 274–277.
10. Farrar, N.; Asadi, G.; Golestaneh, S. Damage and host ranges of ber fruitfly *Carpomya vesuviana* Costa (Diptera: Tephritidae) and its rate of parasitism. J. Agric. Sci. 2004, 1, 120–130.
11. Karuppaiah, V. Biology and management of ber fruit fly, *Carpomyia vesuviana* Costa (Diptera: Tephritidae): A review. Afr. J. Agric. Res. 2014, 9, 1310–1317.
12. Pramanick, P.; Sharma, V.; Singh, S. Genetic behaviour of some physical and biochemical parameters of fruitfly (*Carpomyia vesuviana* Costa.) resistance in ber. Indian J. Hort. 2005, 62, 389–390.
13. Муродов Б. Унаби мева пашшаси биоэкологияси ва унга қарши кураш чоралари. Диссертация рисоласи. 2004 й. 56-68-б.

УЎТ: 634.747 : 633.88 : 631.525

МАРЖОН (*SAMBÚCUS NÍGRA*) ДАРАХТИНИ КЎПАЙТИРИШ УСУЛЛАРИ

Шарофиддин Чориевич Холтўраев, қ.х.ф.ф.д (PhD)., к.и.х.,
Чўл ҳудудларида ўрмончиликни ривожлантириш илмий маркази,
Зафар Шухратович Раҳматуллаев,
Хусан Муҳаммадиевич Мустанов,
Салоҳиддинов Барис Асадуллаевич,
ТошДАУ II босқич магистрлари.

Аннотация: В этой статье представлена информация о значении кораллового дерева (*Sambucus nígra*), истории его происхождения, использовании, веществах, содержащихся в растении, и развитии его агротехнология.

Ключевые слова: Почва, растение, коралловое дерево (*Sambucus nígra*), выращивание агротехнология.

Abstract: This article provides information about the meaning of the coral tree (*Sambucus nígra*), the history of its origin, use, substances contained in the plant, and the development of its agrotechnologies.

Keywords: Soil, plant, coral tree (*Sambucus nígra*), cultivation agrotechnology

Кириш: Маржон дарахтининг ватани Европа мамла-
катлари ҳисобланади. Маржон дарахти (*Sambucus nígra*)

шилвидошлар оиласига мансуб ўсимликлар туркуми бута
ёки кичик дарахт, баъзан кўп йиллик ўт ҳисобланади. Ер

шарида Маржон дарахтининг 40 га яқин тури тарқалган. Ўзбекистонда қора Маржон (*Sambucus nigra*) тури ўсади. Гули ҳидли, сарғиш-оқ, майда тўпгули соябонсимон ва рўваксимон, меваси қорамтир бинафша, гули ва мевалари винога ранг бериш ҳамда хушбўй қилиш учун ишлатилади. Қора маржон гулларининг қайнатмаси терлатувчи, сийдик ҳайдовчи, буриштирувчи сифатида ва томоқ йўллари ҳамда оғизни чайиш учун ишлатилади.

Маржон дарахти (*Sambucus nigra*) европанинг аксарият қисмида тарқалган, Маржон дарахти турли хил шароитларда, шу жумладан нам ва қуруқ унумдор ҳамда қуёшли жойларда яхши ўсади. Маржон дарахти манзарали бута ёки кичик дарахт сифатида Европанинг кўплаб мамлакатларида экилади. Дарахтнинг гуллари ва резавор мевалари европалликлар томонидан узоқ йиллардан буён фойдаланилиб келинади. Тиббиётда турли дори-дармонлар тайёрлашда ишлатилсада унинг соғлиқни сақлаш ёки касалликларни даволаш учун фойда келтириши тўғрисида илмий исботини топган маълумотлар йўқ (1-расм).

1-расм. Маржон дарахти меваси.

Маржон дарахти сербарг бута бўлиб баландлиги 6 метргача ўсадиган кичик дарахт ҳисобланади. Жуда кам ҳолларда баландлиги 10 метрга етади, пояси ёшлигида оч кулранг, барглари қарама-қарши жупт жойлашган, барги 10 см дан 30 см гача бўлади. Маржон дарахти ёш ниҳолларининг поя ичи бўш бўлади.

Ўсимликнинг ёш шохлари яшил бўлиб вақт ўтиши билан қўнғир ва кулранг тусга айланади, меваси сершарбат қора ялтироқ резавор бўлиб 2-4 та данак бўлади, ўсимлик май июл ойида гуллаб сентябрь ойида меваси пишиб етилади. Юртимизда маржон дарахти манзарали дарахт сифатида ҳам ўстирилади, маржон дарахтнинг гуллари доривор ҳисобланади ҳамда гуллари гуллаш даврида йиғилиб соя жойда қурилади. Маржон дарахти гуллари таркибида гуликозит, ротин, эфир мойи, С витамин, холин, органик кислоталар, хрологин, қаҳва, валериана, олма ҳамда сирка кислоталари, бошқа моддалар учрайди, мевасида эса каротин С витамин, ошловчи моддалар, органик кислоталар, аминокислоталар бўлиб, ғўра мевасида самбунигрин моддаси аниқланган, шунга кўра (*Sambucus nigra*) **номи билан аталган**. Ўсимлик

баргларида эфир мойлари, ликозит, сабунигрин, каротин моддалари мавжуд.

Маржон дарахтининг гуллари асосида тайёрланадиган дориворлардан тер ва сийдик ҳайдовчи ва яллиғланишни қотирувчи восита сифатида фойдаланилади, ўсимлик гуллари ва баъзида мевалари асосида тайёрланадиган дамлама шамоллаш билан боғлиқ бўлган хасталикларда терлатувчи, жигар касалликларида ўт ҳайдовчи, буйрак ва қовуқ касалликларида сийдик ҳайдовчи омил сифатида ишлатилади, дамламаси билан оғиз бўшлиғи чайқалади, бу амал эса бодомча безининг яллиғланишида, (ангина)ларингитларни даволашда қўл келади.

Булардан ташқари маржон дамламаси боғлама тарзида жароҳатга қўйилганда, чипқонни даволашда ишлатилади, бавосил касаллигида дамламадан маҳаллий жом сифатида фойдаланиш тавсия этилади.

Маржон малҳами жигар фаолиятининг бузилишида, буйрак касалликларида, айниқса унинг салқинида сийдик ҳайдовчи дори сифатида тавсия этилади. Маълумотларга кўра, маржон дарахт гуллари буглаш йўли билан миозит, невралгия ҳамда суяк қақшаш касалликларида ижобий натижа беради, маржон гуллари саноат миқёсида сурги, йиғма чойлар сифатида чиқарилади.

Етиштириш технологияси ва олинган дастлабки натижалар. Маржон дарахти (*Sambucus nigra*) доривор ўсимлигини кузда 3X3 ва 4X3 схемада ва баҳорда 4X4 ва 5X3 схемаларда маҳаллий ўғит билан тупроқнинг 30X50 50X50 70X30 нисбатларида аралаштириб экилди. Маҳаллий ўғит ва тупроқ аралашмаси шароитида маржон дарахтининг ўсиши, ривожланиши бўйича тадқиқотлар олиб бордик.

Маҳаллий ўғитнинг тупроқ билан аралашмаси 50X50 нисбатда аралаштириб ниҳол экилганда бошқа экиш усуллари нисбатан мақбул эканлиги аниқланди, маҳаллий ўғит ва тупроқнинг аралашмаси 70X30 нисбатда экилганда маржон дарахтининг бўйи бошқа экиш усуллари нисбатан 30-60 см га юқори кўрсаткичга эга бўлди, бироқ тана диаметри бошқа экиш усуллари нисбатан ингичкалиги, ташқи шароитларга, шамолнинг таъсирига сезиларли даражада (кучли тебраниши, ниҳолнинг эгилиши) таъсирчанлиги кузатилди.

Хулоса шуки, Республикаимизнинг ўрмон фонди ер майдонлари 13 млн гектарга яқин бўлиб, ушбу майдонларнинг асосий қисми тоғолди адирликлар ва чўл ҳудудларига тўғри келади. Мазкур чўл ва тоғолди адирлик ҳудудлари қарийб 7,5-8,0 млн. гектардан иборат. Ўрмон ҳосил қилишда энг муҳим кўрсаткичлар йиллик ёғин миқдори ҳисобланади. Йиллик энг кам ёғин миқдори Республикаимизнинг шимолий-ғарбида жойлашган катта Қизилқум чўлида ҳамда Марказий Фарғонадаги 250-300 минг гектар майдонни қамраб олган водий вилоятларининг марказий қисмида кузатилади. Чўлдан фарқли равишда жанубий-шарққа томон йиллик ёғин миқдори аста-секин ортиб боради ва текисликларда 110-200 мм гача, тоғ олди адир ва текисликларда 200-400 мм гача, тоғларда эса йиллик ёғин миқдори жуда мўл-кўл бўлиб 900 мм гача, ҳаттоки 1100 мм дан ошадиган йиллар ҳам кузатилади. Ёғин миқдорининг тақсимланишидан ҳам кўриниб турибдики, тоғолди ҳудудларида чет элдан интродукция қилинган, турли ўрмон ва манзарали ҳамда доривор ўсимликларни етиштириш мумкин.

АДАБИЁТЛАР:

1. Доривор ва озубабоб ўсимликлар плантацияларини ташкил этиш ва хом ашёсини тайёрлаш бўйича йўриқнома. Тошкент-2015 йил, 144 бет

2. Мерганов А.Т. “Ковар (*Carparis spinosa*) ўсимлигини экстремал шароитларда ўстириш ва маҳсулотни қайта ишлаш технологияси” бўйича Тавсиянома: Наманган-2017 йил
3. Иргашев И. Табиатнинг ўзи табиб. Тошкент-2003 й.
4. Қорабоев Қ. Она табиатни асрайлик. Тошкент -1991 й.
5. Холматов Х.Х., Хабибов З.К. Ўзбекистоннинг шифобахш ўсимликлари. Тошкент- 1991 й.
6. Хоназаров А.А. Ўрмончилар учун қўлланма. “Меҳнат нашриёти”.Тошкент-1992.

УЎТ: 634

ТОКНИНГ МУСКАТ ҲИДГА ЭГА БЎЛГАН ЯНГИ НАВЛАРИ

Мирзахидов Бахтиёр Джалолиддинович, қ.х.ф.н., к.и.х.,
Мирзахидов Улуғбек Бахтиёрович, мустақил тадқиқотчи,
 Академик М.Мирзаев номидаги БУ ва ВИТИ Самарқанд илмий-тажриба станцияси.

Аннотация: Мақолада селекцион изланишлар натижасида яратилган мускат ҳидга эга бўлган янги навлар бўйича маълумотлар келтирилган.

Калит сўзлар: селекция, чатиштириш, мускат, узум, нав, ҳосилдорлик, сифат, гуҷум, шакарлилик даражаси, кислота, хўраки, майизбон.

Ҳозирги кунда замонавий агротехнологиялар асосида юқори сифатли ва юқори ҳосилдор, эрта ва кечпишар, катта гуҷумли, хуштаъм, мускат ҳидга эга бўлган узум навларини экиш жуда зарур. Юртимизда узумчиликни ривожлантиришга ва дунё бозорларида харидоргир, экспортбон узум маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажмини оширишга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Эътиборли жиҳат шундаки, институтнинг Самарқанд илмий-тажриба станциясида кўп йиллар мобайнида шу йўналишда илмий изланишлар олиб борилмоқда. Бундай илмий тадқиқотлар республикамызда биринчи марта амалга оширилмоқда.

Мамлакатимиз кишлоқ хўжалигида экинлари орасида ток алоҳида ўрин тутати. Аҳолининг янги узум ва унинг қайта ишланган маҳсулотларига талаб ортиб бормоқда. Ҳисоб-китобларга кўра, табиий эҳтиёжни тўлиқ қондириш учун йилига аҳоли жон бошига ўртача ҳисобда 25,5 кг узум етиштириш зарур. Бунинг учун токзорларни кенгайтириш талаб қилинади. Юртимизнинг табиий иқлим ва тупроқ шароитлари бу ерда мазали, шингиллари йирик, ширадор, жуда кеч ва эрта етиладиган турли узум навларини ўстириш имконини беради.

Ток кўчатлари турларини такомиллаштириш Ўзбекистонда узумчиликни ривожлантиришнинг энг муҳим масалаларидан бири ҳисобланади. Токнинг мавжуд стандарт хиллари орасида хўраки ва энг аввало, эрта ва кеч етиладиган навлари етарли эмас. Чунончи, хуштаъмли (мускат) ва қишда сақланадиган рангдор турлари жуда кам.

Бугунги кунда Республикамыз бўйича узум 150 минг га. майдонни эгаллаб, ялпи ҳосил 1641,5 минг тн. ташкил қилади. Ўртача ҳосилдорлик гектаридан 120 центнер атрофида. Токзорлардаги маҳсулдорлик яна ҳам кўтарилиши учун мавжуд токзорларнинг сийраклигини йўқотиш ҳисобида яна 150-200 минг тн. ҳосил олиш мумкин. Ана шу мақсадни кўзлаган селекционерлар бир қатор ишларни амалга оширмоқда.

Ҳозирги вақтда бу вазифалар дурагайлаш усули ёрдамида узумнинг янги навларини яратиш, узумчиликнинг энг қадимги манбаларини экспедицион текшириш ва бошқа илмий муассасалар коллекцияларидан янги ток кўчатларини олиб келиб ўстириш билан бартараф этилмоқда.

Узум навларини аниқ мақсадга қаратилган ҳолда дурагайлаш уларни такомиллаштиришнинг энг самарали усулларида бири ҳисобланади. Кейинги йилларда йирик мева олиқ шакллари билан уруғсиз оталиқ шакллари чатиштирилмоқда.

Сунъий чанглашиш усули ёрдамида узумнинг эрта етиладиган, оқ ва қора рангли, данаксиз, данаги юмшоқ ва данакли турларидан иборат 10 дан ортиқ истиқболли навлари яратилди. Хуштаъм (мускат) навини яратишга доир дастлабки натижалар олинди.

Академик М.Мирзаев номидаги илмий-тадқиқот институтининг Самарқанд ИТС олимлари томонидан чатиштириш натижасида яратилган мускат ҳидга эга бўлган узумнинг Хусайне Мускатний ва Кишмиш, Самарқанд навлари яратилди ва бугунги кунда фермер хўжаликларида татбиқ этилмоқда.

1-жадвал.

Мускат ҳидга эга бўлган янги навларнинг ҳосилдорлик ва сифат кўрсаткичлари.

№	навлар	ҳосилдорлик		ўртачалик	оғирлиги	шакарлиги	кислотаси
		1 тупдан кг	ц/га	узум боши, г	Ғужун, г	%	г/л
1.	Оқ кишмиш (st)	8,8	116,1	190	1,8	22,5	4,7
2.	Кишмиш Самарқанд	9,8	129,0	250	4,2	22,4	4,3
3.	Қора жанжал (st)	11,3	149,1	320	4,6	23,6	4,2
4.	Хусайне Мускатний	11,5	151,8	465	5,6	22,0	5,1